

TASAVVUF LİTERATÜRÜ

TASAVVUF KLASİKLERİ

Tasavvuf Klasikleri sadece bunlardan ibaret olmayıp bu konudaki en meşhur eserler olup kronolojik olarak sıralanmıştır.

er-Ri'âye li-Hukûkillah, Ebû Abdillâh Hâris b. Esed el-Muhâsibî(ö. 243/857)

el-Luma'. Serrac(ö.378/988)

Kût'ul-Kulub. Ebu Talib el-Mekki(ö.386/996)

Risale. Kuşeyri(465)

Keşfu'l-Mahcûb, Hucvirî(465)

Menazilu's-Sairin, Abdullah Herevî(481)

İhyau Ulumu'd-Din. İmam Gazali(505)

Avarifu'l-Mearif. Sühreverdi(632)

Futuhatu'l-Mekkiyye. Muhyiddin İbn Arabî(638)

ZÜHD ESERLERİ

Tesbit edebildiğimiz "Kitâbü'z-zühd"leri asırlar itibarıyla şöylece sıralayabiliriz

h. İkinci Asır:

1. Zaide b. Kudame es-Sakafî [öl. h,160/m. 776]: Bu zata ait böyle bir eserin olduğu yalnızca İbn Nedim tarafından zikredilmektedir.(İbn Nedim, Kitâbü'l-fihrist, s.282.)

2. Ebû Abdurrahman **Abdullah b. Mübarek** [h.H8-181/m.736 -779]: Kitabın adı "**Kitâbü'z-zühd ve'r-rakâik**"tir.Bu türün en meşhur eserlerinden birisidir. Yazmaları günümüze kadar intikal etmiştir. "Ale'l-ebvâb", yani konu başlıklarına göre rivayetleri ihtiva eden bir eserdir. Asılsız rivayetleri de içerdiği belirtilmektedir.

Tahkikli ve tahkiksiz neşirleri yapılmıştır. Tahkikli neşirini Habîburrahman el-A'zamî gerçekleştirmiştir, el-A'zamî'nin tahkikini yaptığı bu eser, muhakkike ait bir mukaddime, ve eserin aslı olarak da 11 cüz ve "1627" rivayetten ibarettir. Ayrıca, sonunda Nuaym b. Hammad'ın ziyade rivayetlerini ihtiva eden bir bölüm de vardır. el-A'zamî üç yazma nüshayı asıl alarak eseri tahkik etmiştir.

3. Ebû Mes'ûd el-Muâfî b. İmrân el-Ezdî el-Mevsilî [Ö. h.185/m.801]: ez-Zehebî, bu zatın "zühd"e dair bir eserinin olduğunu kaydetmektedir.

4. Ebû Abdurrahman Muhammed b. Fudayl b. Gazvân ed» Dabbî [ö. h.195/m.810]: Eserine, İbn Nedim ve ez-Zehebî işaret etmektedirler.

5. Vekf b. el-Cerrah [h.129-197/m.746-812]: Bu eser, Abdurrahman b. Abdülcabbar el-Firyâbî'nin tahkiki ile Medine'de basılmıştır. Muhakkik, eserin sonuna hadislerin ve genel olarak diğer haberlerin birer fihristini koymuştur.

h. Üçüncü Asır:

Bu asırda söz konusu eserleri iki şekilde görmekteyiz:

a) Müstakil olarak kaleme alınanlar;

b) Cami' ve Musannef türünden eserlerde bir bölüm halinde yer alanlar.

1. Esed b. Musa b. İbrahim b. Velid b. Abdümelik b. Mervan b. el-Hakem el-Ümevî [h.132-212/m.749-827]: Gerek ez-Zehebî ve gerekse İbnü'l-İmad eser sahibi bir zat olduğuna işaret etmektedirler. Fakat, sarih olarak "**Kitâbü'z-zühd**"ünün bulunduğunu belirtmiyorlar.

el-A'zamî, İbnü'l-Mübarek'in adı geçen eserine yazdığı mukaddimede Esed b. Musa'nın da "zühd"e dair bir kitabı olduğunu kaydediyorlar. Ancak, kaynak zikredilmiyor.

2. Bişr b. el-Hâris el-Hâfî [h.150-227/m.767-841]: Kitabına, İbn Nedim işaret etmektedir. Kaydedildiğine göre, bütün kitapları kendisiyle birlikte gömülmüştür.

3. Ahmed b. Harb b. Abdullah (Ebû Abdullah) en-Neysâbûrî [ö. h.234/m.848]: İbnü'l-İmad, eser sahibi bir zat olduğunu belirtiyor. "**Kitâbü'z-zühd**"ü olduğunu ise, kaynak belirtmeksizin el-A'zamî kaydediyor.

4. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel [h.164-241/m.780-855]: Eseri üzerinde makalenin sonunda durulacaktır.

5. Hennâd b. es-Serî b. Mus'ab et-Temîmî ed-Dârimî [ö. h.243/m.857]: "**Kitâbü'z-zühd**" isimli büyük bir eseri olduğuna, kaynaklarda özellikle dikkat çekiliyor.

6. İbrahim b. el-Cüneyd [ö. h.260/m.873]: Hatîb el-Bağdadî, "Zühd ve Rakâik"e dair eserleri olduğunu söylemektedir.

7. Ubeydullah b. Abdülkerim b. Yezîd el-Kureşî Ebû Zür'a er-Râzî [ö. h.264/m.877]

8. Ebû Davud Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî [h.202-275/m.817-888]

9. Muhammed b. İdris İbn Münzir el-Hanzalî Ebû Hatim er-Râzî [h.195-277/m.810-830]

10. Ebû Bekir Ubeydullah b. Muhammed b. Ubeyd İbn Ebi'd-Dünyâ [h.208-281/m.823-894]: Eserinin ismi "**Kitabü'z-Zühd-ü Mâlik b. Dinara**"dır. Bu eserin yazma bir nüshasının [İstanbul, III. Ahmed Ktb., no.: 591] mevcut olduğu, sayfa adenin ise 126 olduğu belirtilmektedir.

11. Ebû'n-Nasr Muhammed b. Mesûd el-Ayâşî: "Kitâbü'z-zühd" adlı bir eserin olduğu ve kendisinin bir Şîa âlimi olduğu İbn Nedim tarafından kaydedilmektedir.

12. Utbe b. Gulâm: "Risale fi'z-zühd" adlı eseri olduğu, yine İbn Nedim tarafından zikredilmektedir.

Üçüncü asırda Cami' ve Musannef ve daha başka bir bölüm halinde "Kitâbü'z-zühd**"e yer veren eserler:**

1. Abdürrezzâk b. Hemâm b. Nâfi es-Sânânî [h.124-211/m.741-826]: "**el-Musannef**" adlı eserinde "**Bâbu zühdü'l-enbiyâ**", "**Bâbu zühdü's-sahabe**" ve "**Bâbu halki'l-kafa ve'z-zühd**" isminde bâblar açmıştır. İlk bâbda altı rivayet; ikincisinde yedi rivayet; sonuncusunda ise iki rivayet zikretmiştir.

2. Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrahim el-Absî [ö. h.235/m.849]: "**Kitâbü'l-musannef fi'l-ehadîs ve'l-âsâr**" adlı muazzam eserinde "**Kitâbü'z-zühd**" adlı müstakil bir bölüm açmıştır. Peygamberlerin, sahabe ve tabiûnun zühde dair söz ve davranışlarına bu bölümde yer vermiştir. Toplam "1506" rivayet vardır.

3. Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû'l-Hasen İsmail el-Cûfî el-Buhârî [h.194&256/m.8069-869]: "el-Câmîu's-sahîh" adh meşhur eserinde zühde dair rivayetleri "**Kitâbü'r-rikâk**" başlığı altında bir bölümde toplamıştır. Eserinin "81nci" bölümüdür. "53" bâbtan oluşmaktadır. İlk babı "Sıhhat ve boş vaktin" kıymetine dairdir. Toplam "168" rivayet vardır.

4. Ebû'l-Hasen Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî [h.206-26 l/m. 821-874] Müslim'de "es-Sahih"inde, "Zühde dair rivayetler", "**Kitâbü'z-zühd ve'r-rakâik**" başlığı ile bir bölüm halinde toplamıştır. Eserin "53ncü" bölümüdür. "15" bâbdan oluşmaktadır. İlk hadisi Ebû Hureyre (ra)'nin rivayet ettiği; "Dünya mü'minin zindanı, kafirin ise cennetidir" şeklindeki hadistir. Bu bölüm toplam "75" haberi ihtiva etmektedir.

5. Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni (İbn Mâce) [h.207-275/m.822-888]: "es-Sünen" adlı eserinde, "**Kitâ-bü'z-zühd**" başlığı ile bir bölüm açmıştır. Eserin "37nci" bölümüdür. "37" bâbdan teşekkül etmektedir. Ebû Zer el-Ğifârî (ra)'nin rivayet ettiği, Rasûlullah (sav)'m zühdü tarif eden bir hadisiyle başlamaktadır. Hadisin bir bölümü şöyledir: "Dünyada zühd, helâli haram edinmek veya malı mülkü terketmek değildir. Asıl zühd, kendi elinde olana, Allah'ın kudretinde olandan daha fazla güvenmemen-dir..." Bu bölümde "241" haber yer almaktadır.

6. Ebû İsa Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî [h.209 -279/nı.824-892]: ael-Câmiu's-sahih" veya "es-Sünen" diye bilinen eserinde, Tirmizî de "**Kitâbü'z-zühd**" başlığı ile bir bölüm ayırmıştır. Eserin "37nci" bölümüdür. "64" bâbdan oluşmaktadır. İlk bâb ve ilk hadis, Buhârî de olduğu gibi, "Sıhhat ve boş vaktin kıymeti"ne dikkat çeken hadistir. Hadisi İbn Abbas (ra) rivayet etmektedir. Bölümün son hadisi ise Hz. Âişe (ra)'mn, Hz. Muaviye (ra)'ye tavsiyelerini içeren bir mektupla ilgilidir. Bölüm "111" rivayeti ihtiva etmektedir.

7. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe el-Kûfî [h.213-273/m.828-889]: "Uyûnu'l-Ahbâr" adlı "10" bölümden meydana gelen eserinin bir bölümünü "**Kitâbü'z-zühd**" teşkil etmektedir. İbn Kuteybe'nin bu eseri 1927'de Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye" tarafından basılmıştır.

SUFİ TABAKAT KİTAPLARI

Bilindiği gibi İslam tarihi boyunca tasavvufu ve tasavvuf tarihini konu alan bir çok eserler yazılmıştır. İlk asırlarda tasavvuf, zühd ve takva ismiyle bilinmekteydi

İslam tasavvuf edebiyatında zühde dair yazılan en eski eserin hicrî I. (M. VII.) asrın sonlarında vefat eden Zeynu'l-Abidin b. Ali b. Hüseyin'in (92/710) **es-Sahîfe fi'z-Zühd** adlı eseri olduğu tahmin edilmektedir. Bu eser, Bağdat'ta yaşayan İmamiyye'nin en büyük alimi sayılan el-Kûlî'nin (328/939) **el-Kâfi fi 'ilmi'd-dîn** isimli eserinin içinde bize kadar gelmiş bulunmaktadır.

Zühd dönemi, tasavvufun sistemleşmesinden öncedir. Bunun için ilk devirlerde nâsik,

kurrâ ve abid gibi isimlerle anılan zahidlerin hal tercümelerine dair yazılan eserler, sufileri anlatan tabakat kitaplarından öncedir. Bu devirden bize intikal eden en hacimli eser Abdullah b. Mubarek'in (181/797) **Kitabu'z-Zühd ve'r-Rekâik** adlı eseridir.

Hicrî üçüncü (M.IX.) asırda Esed b. Musa el-Ümavî'nin (212/827) **Kitabu'z-Zühd** adlı eseri ile büyük hukuk alimi Ahmed b. Hanbel'in (241/855) aynı adı taşıyan eseri, bu alanda yapılmış ilk ve önemli çalışmalardır. Asrın büyük edîbi el-Cahiz da (255/865) edebiyata dair kaleme aldığı **el-Beyan ve't-Tebyîn** adlı eserinde zühd konusuna ait özel bir bölüm açmıştır.

Yine ilk dönemlerde Ebu Saîd b. Arabî (341/952), **Tabakatu'n-Nussak** ismiyle bir eser yazmıştır. Ebu Nu'aym, **Hilyetu'l-Evliya** isimli eserini yazarken bu eserden büyük ölçüde faydalanmıştır.

Ebu Bekr Muhammed b. Davud ez-Zahid'in (342/953) **Ahbaru's-Sufiyye ve'z-Zühd** isimli eseri de bu alanda yazılmış önemli bir kitaptır.

İlk zahidler hakkında yazılan Hilye türü eserler yanında konu ile hiç alakası yokmuş gibi görünen "Kitabu'l-Ahbar" ve "Edebiyyûn" nevinden olan kitaplarda da, ilk zühd hareketi ve bunun temsilcisi olan zahidler hakkında elimizde kıymetli bilgiler bulunmaktadır.

Zühd devrinden sonra özellikle sufiye tabakatına ve tasavvufa ait bir çok eser yazılmıştır. Bunların en önemlilerini şöylece sıralayabiliriz.

1-Kelabâzî (380/990), **et-Ta'arruf li mezhebi ehli't-Tasavvuf** (Doğuş Devrinde Tasavvuf. Trc: Süleyman Uludağ İst. 1979) 2, 3 ve 4. bölümlerde sufilerin sadece isimlerinden bahsetmiştir.

2-Sülemî (412/1021), **Tabakatu's-Sufiyye** (Mısır, 1969, II. B. nşr. Nureddin Şâriba). Kitap, sufilerin hayat hikayelerini anlatan ve hâl tercümelerini veren ilk kitaptır.

Sülemî, bu eserde sufileri beş tabakaya ayırmış, 1., 2., 3., ve 4. tabakada yirmişer, 5. tabakada yirmi üç sufinin hayatını ve tasavvufî görüşlerini anlatmıştır. Sufileri tabakalara ayırırken zaman ve önem sırası gibi iki mühim hususu göz önünde bulundurmuştur. Eserinde 103 sufiyi tanıtmıştır.

3-Ebu Nuaym el-İsfehanî (430/1038). **Hilyetu'l-Evliya ve Tabakatu'l-Asfiya** (Kahire-1351/1932, 10 cild). Eserin Sülemî'den farklı tarafı, zahid ve abid sahâbeden ve Tabiûndan başlayarak tanınmış sufilere genişçe yer vermesidir.

Hucvîrî, Keşfu'l-Mahcub adlı eserde Ebu Nuaym'ın usulü üzere Hz. Ebu Bekr'i (r.a) anlatarak işe başlar. Hadis bakımından da önemli bir kaynak kitap olan Hilye, lüzumlu ve faydalı bir eserdir.

4-Kuşeyrî (465/1072), **er-Risale fi İlmi't-Tasavvuf** (Kuşeyrî Risalesi, Trc: Süleyman Uludağ, İst. 1979). Risale esas itibarıyla sufilerin hal tercümelerini anlatmak için yazılmış bir eser değildir. Kuşeyrî, sadece sufilerin hâl, hareket ve sözleri itibarıyla şeriata ve

zahirî hükümlere bağlılıklarını ifade eden yönlerini dile getirmiş, bu maksatla hocası Sülemî'ye uyararak 83 sufinin hayatını kısaca anlatmıştır.

Risale üzerinde bazı şerh çalışmaları yapılmıştır. Bunların en önemlileri Zekeriyya el-Ensarî'ye ait (926/1520). İhkamü'd-Delâle alâ Tahrîri'r-Risale adlı şerhtir. Müellif, Risaledeki sufilere ilaveten faydalı ek bilgiler de vermiştir.

Risale üzerinde diğer önemli bir çalışma Mustafa el-Arusî'ye (1293/1876) ait Netaicü'l-Efkari'l-Kudsiyye fî Beyani Meanî Şerhi'r-Risaleti'l-Kuşeyriyye. Müellif eserde Kuşeyrî ve Ensarî'yi tamamlayan bilgiler verir. Ensarî ile Arusi'nin eserleri birlikte basılmıştır. (1-4 Bulak, 1290/1873)

5-Hucvîrî (465/1072), **Keşfu'l-Muhcûb**, adlı eserinde Sahabeden başlayarak sufilerin ve zahidlerin hayat hikayelerini kısa kısa anlatır. Ayrıca, bahsi geçen zatla ilgili akide, ahlak ve hususiyetleri vermeye çalışır.

6-Herevî (481/1088), **Tabakatu's-Sufiyye** (Kâbil, 1343 1922, nşr. Abdu'l-Hayy Hatîbî). Eser, Farsça'ya tercüme edilmiş ilk sufi tabakat kitabıdır. Sülemî'nin aynı isimdeki eserinin tercümesi olmakla birlikte daha genişletilmiştir.

7-İbnu'l-Hamîs Ebu Abdullah Hüseyin b. Nasır'ın (522/1157), **Menakibu'l-Ebrar ve Mehasinu'l-Ahyar** isimli eseri önemli bir eserdir fakat henüz basılmamıştır.

8-Feridüddin Attar (627/1229), **Tezkiratu'l-Evliya** (Tahran, 1345 1926). Uygur Türkçesine ve kısmen de Anadolu Türkçesine tercüme edilmiş olan bu eser, 97 kadar sufini hal tercümesini ihtivâ etmektedir. Fransızca'ya tercüme edilmiş olup, sufiler hakkında geniş bilgi verir.

9-Abdullah b. Es'ad el-Yâfi'î (786/1366). **Ravzu'r-Reyahîn fî Menakibi's-Salihîn**. Kaânî-i Ahmed (1054/1644) tarafından tercüme edilen bu eserde, tanınmış şeyhlerin menkıbeleri yer almaktadır.

10-Abdurrahman Câmî (892/1492), **Nefehatu'l-Üns min Hazarati'l-Kuds**. 582 erkek, 34 kadın olmak üzere 616 sufinin hayatları anlatılan bu eser, Sülemî'nin Tabakatu's-Sufiyye isimli eserini, Herevî tarafından Farsçaya tercüme edilen şekliyle genişletilerek meydana gelmiştir.

11-Şaranî (973/14565), **Levakihu'l-Envar fî Tabakati'l-Ahyar**. (Bulak, 1276/1859, I-II). Abdulvehhab Şaranî'nin bu eseri, daha çok Tabakatu'l-Kubra diye bilinmektedir. Sufi ve zahidlerin anlatılmasına sahabeden başlayan bu eserde, 400 kadar sufinin hal tercümesi verilmiştir. Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

12-Safiyudîn Ali (909/1503), **Reşahâtu Ani'l-Hayat**. Trabzonlu Mehmet Marûf (1002/1593) bu eseri Türkçe'ye çevirmiştir. (Bulak 1256; İst. 1277, 1291).

13-el-Münavî (1031/1718), **El-Kevakibu'd-Durriyye fî Teracîmi's-Sâdâti's-Sufiyye**. (Mısır-1938, I-II). Abdu'r-Rauf el-Munavî bu eserde, zahid ve sufilerin anlatılmasına

Rasulullah'dan (s.a) başlar. Kısmen alfabetik bir isim tasnifine sahip olan bu eser, sufilere hakkında güzel ve veciz bilgiler verir.

14-Dârâşikuh, Sefînetü'l-Evliya, (Luknav, 1295/1878).

15-Gulam Server Müftî, Hazînetü'l-Asfiya, (Lahor, 1911, I-II)

16- Osmanzade Hüseyin Vassâf, Sefîne-i Evliya-i Ebrar ve Şerh-i Esmair-i Esrar. (Sülm. ktb., Yazma bağışlar bölümü, 2305-2309). Eser, tekke ve zaviyelerin kapatılmasına kadar gelen meşayih'in tercüme-i hâllerini vermesi bakımından son devir tasavvuf tarihi için önemli bir eserdir.

17-Sadık Vîcdanî'nin Tomar-i Turuk-i Aliyye'si ile Ahmed Hilmi'nin Hadîkatu'l-Evliya isimli eserleri de sufilere ait Türkçe eserlerdir. Her ikisi de basılmıştır.

18-Bursalı Mehmed Tahir (1861-1924), **Osmanlı Müellifleri** (I-III, İst. 1333-1342/1914-1923). Bu eserin Meşayih bölümünde 300 kadar mutasavvıf ve eserlerinden bahsedilir. Bu esere Ahmed Remzi tarafından yapılan Miftahu'l-Kütüb ve Esmau'l-Muellifîn adlı fihristi (İst. 1346/1928) de bu saha ile ilgili önemli eserlerdendir.

19-Haririzade Muhammed Kemaluddîn (1299/ 1882) **Tibyanu Vesâili'l-Hakaik fi Beyan-i Selasili't-Tarâik.** (Sül. ktp, İbrahim Efendi, no 430-432) Üç büyük ciltten meydana gelmektedir. Tarikatlar Ansiklopedisi niteliğinde olan bu eser, yaklaşık iki yüz kadar tarikatı tanıtmakta olup, konusunda tektir ve pek kıymetlidir.